

СУДОВА ВЛАДА В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

У статті зроблено огляд оцінок вітчизняних і зарубіжних істориків та дослідників права з питання функціонування судової влади Російської імперії першої половини ХІХ ст.

Ключові слова: історіографічний огляд, Російська імперія, судова влада, державна школа, радянська історіографія, сучасна зарубіжна історіографія.

У другій половині ХVІІІ ст. правителі всіх країн Європи (за незначним винятком) проводили реформи освіченого абсолютизму, які були спрямовані на вдосконалення державного ладу, його політичних, соціальних та культурних сфер. Перетворення здійснювалися не лише задля державних міркувань, але призводили до емансипації особистості відповідно до гуманної філософії Просвітництва. За прикладом європейських монархів (передусім Фрідріха ІІ Пруського) Катерина ІІ розпочала модернізаційні зміни в Російській імперії. І хоча російська дійсність дещо протверезила імператрицю, низку реформ усе ж було запроваджено. Однією з них стало творення принципово нової для Росії станової судової системи з виборним місцевим елементом на нижніх щаблях влади.

З несуттєвими змінами створені суди внаслідок реформи проіснували від 1775 до 1864 р., що свідчить про ефективність ідей, які прийшли із Заходу. З іншого боку, перша половина ХІХ ст. була епохою швидких та грандіозних змін на європейській арені. Варто згадати епоху Наполеона, революційні події в більшості країн Європи, швидкий розвиток економіки. У цей час російські монархи намагалися пристосувати існуючу систему влади до нових вимог часу. Проте докорінних змін у судовій владі ні Олександр І, ні Микола І не здійснювали, хоча на них указували державні, політичні, громадські та культурні діячі.

Запропонована Катериною ІІ система станових, позастанових та спеціальних судів проіснувала протягом першої половини ХІХ ст. Їхня структура, компетенція, склад та судові практики привертала увагу не одного покоління істориків. Адже це свідчить, що судова влада, її організація посідали значне місце в житті суспільства.

Зібрання даних та узагальнення знання про судову систему Російської імперії першої половини ХІХ ст. розпочалося вже тоді та було продовжено наступного періоду (1864-1917). Сформований у той час конгломерат видань досить обширний. Ми ж зупинимося на тих працях, які містять глибокі висновки, що допоможуть вирішити поставлені завдання. Загальною тенденцією більшості робіт можна вважати, передусім, використання лише законодавчої бази, а звідси й висновки здійснювалися лише в площині правової теоретичної думки. Так, К.Д. Кавелін (1818-1885), кандидат права, у магістерській роботі лише на підставі тексту "Учреждений для управления губерний Всероссийской империи" робить висновок про ефективність нової судової системи [1].

Викладач юридичного факультету Московського університету Ф.М. Дмитрієв (1829-1894) також у магістерській дисертації, характеризуючи "Учреждения...", вказує, що його статті були добре продумані, а головна їхня заслуга полягає у внесенні в управління чітких схем влади. Виконавча влада відокремлюється від судової. Щодо останньої, то вона була заснована на колегіальності, а управління – на бюрократизмі. Цим досягалося обмеження свавілля. Описуючи на підставі тексту "Учреждений..." ланки судової системи, автор вважав, що верхній земський суд був зайвим і лише гальмував розгляд справ. Саме тому його скасував Павло І [2, с. 525-526].

Судова реформа 1864 р. розпочала новий етап у розвитку судової влади та її органів. Активні перетворення викликали появу великої кількості досліджень, які мали на меті показати, передусім, недоліки попередньої системи. Кроком уперед стали дослідження представників державної школи, найяскравішим з яких був О.Д. Градовський (1841-1898), ординарний професор Санкт-Петербурзького університету. Дослідник зробив висновок про основну думку законодавства Катерини II: якщо добре організовані окремі управлінські частини, то буде добре керуватися вся держава. Звідси й міркування імператриці про місце централізації. Окрім цього, автор дуже високо оцінював законодавчий акт за широкі теоретичні погляди, першокласну підготовку та глибоке розуміння практичної сторони справи й засобів до здійснення задуманого. Дослідник позитивно оцінював коло повноважень губернатора, особливо тих, які давали можливість зупинити несправедливі судові рішення та доповісти Сенату, а також наглядати за кримінальними справами [3, с. 202, 225-228].

В іншій праці О.Д. Градовський назвав Катерину II продовжувачкою справ Петра I, котра критикувала попередників, які відійшли від задумів першого імператора. Позитивним він вважав те, що судова влада була відділена від адміністративної, а цивільний суд – від кримінального. Розглядаючи судові інстанції, дослідник зазначав, що перші дві формувалися на широкій виборній основі для всіх станів, а третя була державним судом, загальним для всіх станів. Також він високо оцінює повноваження намісника, який повинен був заступатися за кожного, чий розгляд справи затягувався, та зупиняти виконання несправедливих вироків, доповідаючи Сенату. З іншого боку, О.Д. Градовський говорив, що лише судова реформа 1864 р. звільнила суд із-під впливу адміністрації [4].

Класик російського права зазначав, що причини запровадження судів глибші, ніж спроба прискорити розгляд справ та їхній поділ на цивільні та кримінальні. Дослідник переконує, що насправді законодавчий акт повинен був слугувати проблемі децентралізації та забезпечити повною мірою самоврядування станів, хоча й зазначав невдачу в цій сфері, передусім через позицію дворянства, кращі представники якого не бажали ставати урядовцями на місцях. Він підсумовує, що судова влада на місцях залежала від губернатора. Оцінюючи її організацію в першій половині XIX ст., після запровадження міністерств, О.Д. Градовський висловлює думку, що саме галузева реформа ще більше віддалила дворян від місцевих установ. Розпочинаючи службу в міністерських департаментах, дворяни могли повернутися до губерній лише на високі посади, хоча служба на виборних посадах не гарантувала їм блискучої кар'єри. Загалом же виборні посади займали люди, яких називали "благородной чернью" та які не могли виконувати свої обов'язки незалежно від тих, хто їх обирав. Що ж до міських виборних посад, то від їх обіймання також ухилялися [5].

У 80 – 90-х рр. XIX ст. розпочалася активна критика судової реформи 1864 р. Захисником перетворень Олександра II виступив відомий російський правознавець Г.А. Джаншиєв (1851-1900) [6], який наголошував на створенні незалежних судів, критикуючи попередні за залежність від адміністрації, продажність суддів, тяганину тощо. У досить різких висловлюваннях на основі яскравих прикладів автор, щоб не допустити повернення старих часів, викривав вади старого судочинства, закликаючи не забувати "виразки та неподобства" прогнилого наскрізь інквізиційного суду. Він відкидав твердження, що дореформений суд мав певні переваги й достоїнства, а сама реформа була проведена за іноземними доктринами. Існування старої системи в першій половині XIX ст. він пояснював бажанням зберегти самобутність Росії, й лише нова реформа проводилася на основі багатовікового досвіду та науки "гнилого Заходу".

З іншого боку, важливу інформацію з історії судових органів кінця XVIII – першої половини XIX ст. містять курси з історії права, які читали в усіх університетах. У лекціях та виданих на їхній основі підручниках ставилися питання про творення нової судової системи Катериною II, її структуру, простежувалися склад та функції суду, ставлення дворянства та міського населення до судів тощо [7]. Так, І.Д. Беляєв

(1810-1873), ординарний професор Імператорського Московського Університету, оцінюючи адміністрацію Катерини II за "Учреждениями...", приходять до висновку, що губернатор був повним господарем губернії та впливав на виборний елемент. Що ж до судової влади, то вона була відокремлена від адміністративної [8, с. 650].

Д.Я. Самоквасов (1843-1911), професор історії російського права Московського університету, використовуючи, власне, текст "Учреждений...", причинами запровадження нової судової системи вважав невідокремленість адміністрації від суду, тяганину, повільність та свавілля, а також велику кількість апеляційних установ (у торгівельних та купецьких справах їх нараховано 6). Заслугою Катерини II автор вважає наближення вищих і центральних установ до народонаселення, прагнення розмежувати владу адміністративну від судової та уніфікувати судову систему в усій імперії [9, с. 581-582].

Важлива роль у дослідженні історії облаштування та управління містами належить І.І. Діятіну [10]. Аналізуючи функції магістратів і ратуш до та після реформи 1775 р., він приходять до висновку, що до кардинальних змін ці установи були судовими та адміністративно-фінансовими, а після реформи – лише судовими. Верховна влада наділила їх наступними указами низкою адміністративних та фінансових функцій. Характеризуючи членів магістратів та ратуш, автор доводить, що служба сприймалася ними як повинність, якої вони намагалися уникнути. Окремо І.І. Діятін наголошує на становому характері магістратів, у підпорядкуванні яких перебували лише купці та міщани, решта ж населення міст – дворяни, духовенство та різночинці – не належали до цього стану.

Що ж до оригінальних досліджень, то О.С. Лапшо-Данилевський (1863-1919), екстраординарний професор Петербурзького історико-філологічного інституту, з'ясовуючи освіту чиновників, на підставі матеріалів ПСЗ та історичних і юридичних праць, приходять до висновку про низький рівень освіти як у чиновників на нижчих посадах, так і на вищих. Автор наводить слова кн. М. Щербатова, що потреба в освічених особах виросла після "Учреждений..." 1775 р. Критикуючи збільшення судових установ автор вказував, що при нечисельності кількості суддів не вистачало освічених осіб. Характеризуючи діяльність Катерини II у соціальній сфері, він приходять до висновку, що імператриця творила монархічну, а не деспотичну владу – вона "хотіла, щоб її піддані корилися законам, а не були рабами", тому кожен стан повинен був мати свої права та свої обов'язки. Тому вона хотіла видати закони, які були б зрозумілими, вимагала спеціальної освіти для осіб, які займали посади з цивільної частини [11, с. 28-29, 39].

Російський державний та політичний діяч Й.В. Гессен (1866-1943), юрист-практик, удаючись до прикладів, критикував судову систему за заплутаність, тяганину та інквізиційний процес. Нерозуміння викликала й відсутність освітнього цензу для виборних суддів (більшість була малограмотними або безграмотними) та низьке жалування. Автор доводить залежність юстиції від адміністрації, а суддів – від губернаторів. Особливе нарікання викликала залежність суду від канцелярії, а фактично від всесильного секретаря. Намагаючись оцінити ставлення суспільства до судів, він зазначав, що цензура не дала йому можливості розкрити справжню картину [12].

І.А. Блінов (1874-?), юрист та історик права, інспектор (начальник) Сенатського архіву, звернув увагу на судову діяльність губернаторів. Дослідник приходять до висновку, що хоча за "Учреждениями..." суд був відокремлений від адміністрації, але можливість губернаторів впливати на склад судів, навіть виборних, залишала їх вплив значним. Окрім цього, суди повинні були виконувати "веління" губернських правлінь, засідати стільки часу, скільки вимагав губернатор. Особливо великий вплив був у державного чиновника в кримінальному судочинстві – від вимог розпочати розгляд справ, затвердження вироків, їх пом'якшення – до контролю за терміном їх розгляду в Сенаті (не більше 6 тижнів). Фактично автор вважає, що незважаючи на запровадження Учреждений...", судова влада губернаторів у

кримінальних справах хоча й змінилася за формою та способом вираження, але, порівняно з попереднім періодом, по суті залишилася такою ж. Водночас у цивільному судочинстві губернатори лише впливали на кадровий склад судів, але не на розгляд справ. Насамкінець І. Блінов робить висновок про незадовільний стан правосуддя в дореформений період [13, с. 222-225].

Професор Гельсінгфорського університету С.О. Корф (1876-1924), характеризуючи виборну службу дворянства під час правління Олександра I, указував, що хоча влада й була зацікавлена в такому принципі заміщення посад (зокрема й у судах), проте кращі дворяни від неї ухилялися, перебираючись до столиць (за винятком губерній, приєднаних від Речі Посполитої), а більшість дворянства була не освіченою та не культурною. Що ж до обраних суддів та засідателів, то він їх поділяв на дві категорії: котрі нічого не знають, які швидко потрапляли "до спритних рук секретарів", хоча й працювали добросовісно; вони більше не переобиралися та тих, які старалися догодити поміщикам й не забували про себе у матеріальному плані; останні – неодноразово переобиралися. Заради об'єктивності автор зазначав, що хабарництво та тяганина були властиві не лише для виборних посад, але й призначуваних, та й загалом станове управління все більше залежало від урядових органів [14, с. 349-350, 437, 443].

М.Я. Пергамент (1866-1932) та барон А.Е. Нольде (1873-?), відповідно професор та приват-доцент Санкт-Петербурзького університету, на підставі тексту "Учреждений..." 1775 р. указували на створення судових установ, але не законів, які залишалися такими самими, як і до цього. Тому реальної реформи 1775 р. вони не бачили, а відмінності в становищі дворянства й міщанства за грамотою 1785 р. полягали в тому, що перше мало право вільного винокуріння та продажу вина [15, с. 31-32].

Найбільш ґрунтовну характеристику процесу підготовки, проведення та наслідків реформи 1775 р. подав В. Григор'єв [16]. Аналізуючи складний підготовчий період, автор переконується, що текст "Учреждений..." був написаний під впливом ідей західноєвропейських просвітителів, на основі остзейського права. З'ясовуючи джерела ідей Катерини II, він вважав, що фактично законодавець мала на меті не створювати станове самоврядування на західноєвропейський зразок (яке могло в подальшому обмежити самодержавство), а фактично вдалася до компромісу: створені установи лише зовні нагадували самоврядування, а насправді були продовженням Московського "государева тягла" [16, с. 198-199]. Що ж до позиції дворянства, то він вважав, що були враховані його побажання, висловлені в ході засідань Законодавчої комісії 1767-1769 рр., зокрема право судитися собі рівними. Порівнюючи міське та дворянське самоврядування, він приходив до висновку, що городяни отримали право участі в місцевому управлінні не в меншому розмірі, ніж дворянство. Про це свідчить формування міським населенням особливих станових нижчих та середніх судових інстанцій, вибори міського голови, участь у совісному суді та у приказі громадської опіки й наявність своєї особливої установи для справ з опіки – міського сирітського суду. Водночас, аналізуючи законодавчий акт він зауважує, що насправді влада була віддана в містах не одному стану – городянам в особі міського голови, як у повітах – дворянству, а городовому, призначуваному Сенатом. Усі справи, які стосувалися купців та міщан, вирішувалися городовим спільно з членом міського магістрату. Свідченням привілейованості міського населення було й збереження словесного суду та посади старости [16, с. 301-302].

Радянські історики фактично зробили переворот в історичній науці, розпочавши масове залучення до наукового обігу архівних матеріалів. Проте, у силу зрозумілих причин, у їхніх висновках домінувала проблема класовості. Академік Ю. Готьє [17], характеризуючи діяльність Законодавчої комісії, приходив до висновку, що під час її засідань було остаточно з'ясовано необхідність реформування обласних установ, створених 1727 р., та визначено необхідність залучення до місцевої влади

дворянства. Що ж до спонукальних причин місцевої реформи 1775 р., то ними визнано повстання О. Пугачова.

І.А. Ємельянова з позиції класовості однобоко оцінює роботу Сенату в системі судових органів, оскільки його рішення можна було оскаржити, та за ускладнену процедуру відміни своїх же рішень. Відсутність законодавчої кодифікації також ускладнювала роботу Сенату. До того ж процвітали підкупи, хабарництво, шахрайство, усілякого роду зловживання [18, с. 23]. На відміну від неї М.П. Павлова-Сільванська [19] всебічно оцінювала реформу 1775 р., прийшовши до висновку, що та здійснювалася в інтересах дворянства, яке до Маніфесту про вольності 1763 р. перебувало в столицях та армії, а після повернення в маєтки вимагало спрощення та прискорення суду для оформлення майнових угод. Загалом же збереження та зміцнення станових привілеїв було здійснено в інтересах дворянства й для консервації створеної системи державного управління.

Характеризуючи судову систему в українських губерніях, викладач юридичного факультету Київського державного університету імені Тараса Шевченка А.Б. Дубровіна також зауважила її класову суть – тобто вона була системою судових органів дворянсько-поміщицької держави. Суди стали знаряддям здійснення диктатури дворянства, чому слугували інквізиційний характер судового процесу та система формалізму доказів [20, с. 77]. Вадою вважалося й те, що вся розгалужена система комплектувалася дворянством, звідси й суд – дворянський, що врешті-решт позначалося на розгляді справ. Критикувалася судова система й за підпорядкованість губернатору та губернському правлінню, за тяганину та підкуп, що призводило до залежності розгляду справ не від судді, а від канцелярського апарату [20, с. 82-86].

Співробітник Інституту держави і права АН СРСР Н.Н. Єфремова звернула увагу на історію створення, структуру та функції Міністерства юстиції в 1802 – 1861 рр. На основі широкого кола архівних джерел і законодавчих актів вона переконливо довела, що за допомогою міністерства юстиції в 1802 р. самодержавство укріпило свої позиції за рахунок посилення центрального апарату, очолюваного міністром юстиції. Оцінюючи діяльність судів до реформи 1864 р., авторка вказує на відсутність єдиної судової системи та становість судів. Судові функції, окрім них, виконували органи місцевої адміністрації та поліції, що посилювало висновок: фактично суди були додатками до адміністрації та поліції. Указано на складності оскарження вироків чи рішень підвладних судів, обширне діловодство, що призводило до тяганини, а також відсутність адвокатури. Прокурори не відігравали великої ролі та виступали ширмою "законності". Аналізуючи спроби міністерства юстиції навести лад у судовій сфері в 30 – 50-х рр. XIX ст., авторка переконана, що вони не могли попередити кризу судової системи, яку та переживала разом зі всією кріпосною системою Російської імперії в першій половині XIX ст. [21]

М.П. Єрошкін у підручнику, який уже став класичним, указував, що прискорення реформи 1775 р. було викликано Селянською війною О. Пугачова, а сам комплекс змін укріпив місцевий державний апарат і посилив значення дворянства в місцевому управлінні та суді (із 75 штатних чиновників у губернії 1/3 обирали дворяни, майже таку ж чисельність із місцевих дворян рекомендували Сенату для заміщення посад). Автор вважав, що залучення місцевого дворянства до чиновництва зміцнювало самодержавно-дворянську монархію [22, с. 114, 124]. Водночас він зауважує, що губернатор міг здійснювати тиск на судові рішення. Порушуючи питання відокремлення судів від адміністрації та поліції, автор вказує на його формальність, насправді ж суди були залежними. Загалом органи місцевого станового "самоуправління" відігравали роль адміністративно-господарського додатка до апарату адміністрації та поліції. Недоліками ж установ, утворених за реформою 1775 р., були: дорожняча утримання апарату, повільність у роботі та тяганина. Загалом реформи 1775 – 1785 рр. завершили процес формування у Росії феодальних станів, який тривав кілька сторіч [22, с. 120, 123, 129-130].

Що ж до першої половини XIX ст., то, оцінюючи реформи 1801 - 1811 рр., М.П. Єрошкін вважав, що вони пристосували політичний устрій Росії до буржуазних відносин, створили вищий і центральний державний апарат, тісніше зв'язали його з місцевими установами. Про судову систему дослідник пише, що це була перша ланка кріпосницької держави, яка стала непридатною, але, незважаючи на це, міністр граф В.М. Панін (1839-1862) виступав проти буржуазних перетворень. У всіх судах, за винятком міських, провідну роль відігравали чиновники з дворян та дворянські судді й засідателі. Оцінюючи діяльність совісних судів М.П. Єрошкін вважав її безрезультатною, що мало наслідком занепад, скорочення та фактичне припинення діяльності (1852 - 1857 рр.) Загалом же дослідник висловив думку, що дореформені суди були додатками до адміністрації та поліції, свідченням чого стали схвалення вироків владою та ревізія справ палатами кримінального суду. Роль прокуратури була мізерною, а адвокатура - відсутня. Усі ці недоліки призводили до незадоволення судовою системою, зокрема й панівного класу [22, с. 161, 179-181].

До становища судової влади в першій половині XIX ст. звернувся М.Г. Коротких. Використовуючи, крім ПСЗ, публіцистичні твори, автор приходять до висновку про кризу судів, яка була викликана багатьма факторами, серед яких: незадовільний стан досудового розслідування, яке проводила поліція; неефективна робота судів усіх інстанцій; нерегульованість стосунків між прокурором та стряпчими, між ними й посадовцями інших відомств; депутати від станів були пасивними та позбавленими юридичних знань; судам закидалися хабарництво та тяганина. Особливу критику викликав механізм інквізиційного судочинства, при якому хоча й заборонялися тортури, але насправді така практика існувала. На переконання автора, у судах працювали непрофесіонали, хоча судова система вже потребувала кваліфікованих юристів. Унаслідок цього спостерігається низький престиж юстиції в суспільстві. Усе ж дослідник відзначав, що на середину XIX ст. було проведено низку змін, які, проте, не дали результатів через діюче законодавство [23].

Деяко особібно в цьому ряду стоять міркування О.І. Чистякова, запропоновані у вступі та коментарях до видання "Учреждений..." [24, с. 167-170]. Дослідник оперує фактичним матеріалом з історії проведення реформи, намагаючись максимально уникнути засуджувальних оцінок та суджень. Певно, з огляду на те, що в радянській історіографії все ще важко було позитивно оцінювати реформи Катерини II.

Зміни в історичній науці пострадянського періоду дали можливість об'єктивно, з прагненням до неупередженості оцінювати становище в судовій системі першої половини XIX ст. Провідну роль у цьому процесі відіграють російські історики та дослідники права.

Продовжуючи досліджувати відновлення судових органів на поч. XIX ст., Н.М. Єфремова приходять до висновку, що судова система була відділена від адміністративної хоча б на місцевому рівні, що, закономірно, дало розвиток зародкам буржуазних форм правосуддя. Для здійснення реформи 1864 р. необхідна була багаторічна апробація окремих елементів, принципів та інститутів буржуазної юстиції, виношування їх суспільними умами. У цьому, на її думку, і полягала особлива заслуга перетворень у сфері суду, здійснених під час правління Петра I та Катерини II [25, с. 158].

Аналізуючи зміни в судовій системі першої половини XIX ст., Н.М. Єфремова вважає, що після 1775 р. чого-небудь суттєвого не відбулося, а створення нової системи центрального та вищого управління, окремим елементам якого доручалися судові функції, призводило до посилення залежності суду від адміністрації [25, с. 185]. Відзначивши зміни в загальноімперській судовій системі першої половини XIX ст., дослідник прийшла до висновку, що вона проводилася в чотирьох напрямках: обмеження кількості інстанцій, спрощення діловодства з метою прискорення розгляду справ, декларування обмеження втручання адміністрації та підвищення освітнього рівня. Проте ці заходи не могли суттєвим чином покращити відправлення правосуддя. Уряд зрозумів, що не можна обмежуватися лише зміною судових органів, оскільки

недоліки корінилися й у відсталому процесі. Тому необхідно було провести докорінну реформу суду [25, с. 191].

На основі широкого кола архівних джерел та праць як дореволюційних, так і радянських істориків і правників О.В. Морякова досліджувала питання системи судочинства під час правління Миколи I та визначила засади роботи палат кримінального й цивільного судів та повітових судів, а також проаналізувала спроби влади покращити стан справ у судових відомствах. Використання джерел із яскравими прикладами з повсякденного життя дало їй змогу зробити висновки про підпорядкування судів адміністрацією, про велику кількість судових інстанцій та спеціальних судів, про низьке матеріальне забезпечення суддів та засідателів, непрофесіоналізм та малограмотність кадрового складу суду й повну невдачу в залученні виборного елементу. Тому на час вступу на престол Олександра II система судочинства була дискредитованою [26, с. 131-132].

Д.І. Раскін вважає запозичений у Франції галузевий розподіл функцій у міністерствах удалим передусім тому, що Наполеонівська Франція була, по суті справи, абсолютною монархією (лише з деяким конституційним декором), централізованою та з ефективною бюрократією. Тому в Російській імперії склалася досить дієва й не позбавлена певної стрункості система вищих, центральних і місцевих установ, які замикалися на самодержавному монархові й опиралися на розвинуту та досить самостійну бюрократію [27].

Надзвичайний інтерес представляє монографія Б.М. Миронова, написана на основі різноманітного комплексу джерел [28]. Заглиблюючись у проблему судової влади та судочинства, автор відзначає важливість і довгостроковість змін при Катерині II, яка спробувала усунути недоліки, властиві суду її попередників, зокрема невідокремленість від адміністрації, безліч інстанцій, змішання цивільних та кримінальних справ, заплутаність діловодства. Підтверджуючи контроль із боку губернатора, Б.М. Миронов зазначає, що на початку XIX ст. лише кримінальних справ було понад 100 тис., тому важко уявити, що його втручання було скільки-небудь дієвим [29, с. 50-51]. Дослідник, наводячи слова М.В. Давидова (1848-1920) про вади дореформеного суду, ставить запитання: як при такому стані справ могли існувати держава й суспільство, адже тоді люди повинні були б боятися виходити зі свого житла, їздити на ярмарки тощо? Насправді імператори без охорони або з мінімальною здійснювали прогулянки, і в країні відбувалося нормальне життя без страху бути вбитим та пограбованим. Причини цього він убачає в низькому рівні злочинності [29, с. 56-57]. Висловлено переконання, що хоча дореформене слідство діяло неефективно, суд працював повільно, але, судячи з невеликої кількості опротестованих вироків, досить справедливо. Причину цього Б.М. Миронов убачає в зацікавленості влади та суспільства у справедливості суду, опорі на судові прецеденти, становості судів, яка забезпечувала судовий поєдинок між рівними й завдяки цьому порівняно нечасте протистояння багатих і бідних, знатних та простолюдинів [29, с. 65].

Відомий історик О.Б. Каменський [30], детально аналізуючи погляди імператриці, приходять до унікального висновку, що саме формування станів європейського типу стало для неї гарантією захисту від деспотичного правління, що й було, як свідчить текст Наказу, центральною ідеєю її реформаторської політики. З початку свого правління імператриця розуміла необхідність конструювання судової системи та малоімовірність її здійснення без ретельної підготовки кадрів професійних юристів [30, с. 403]. Дослідник сумнівається в твердженні представників радянської історіографії про спричинення реформи 1775 р. повстанням О. Пугачова та вважає, що її слід розцінювати в контексті реформаторських поглядів Катерини II. Позитивним автор вважає надання нею поліцейського характеру державі з жорсткою структурою влади та збереження соціального балансу з урахуванням інтересів різних станових груп суспільства, не порушуючи при цьому інтересів верховної влади [30, с. 423]. Що ж до судового реформування, то поцінюється відділення адміністративної влади від судової, хоча автор погоджується з думкою про деяку громіздкість

новоствореної мережі. О.Б. Каменський вважає, що створити незалежний суд у той час було неможливо через відсутність підготовлених кадрів, а саму реформу слід вважати першим кроком у творенні судової системи, заснованої на тогочасних досягненнях правової думки Заходу та одночасно пристосованої до соціально-політичних реалій Росії [30, с. 429-430].

О.Б. Каменський також розглядав питання взаємодії еліт із верховною владою [31]. Аналізуючи становище дворянства, він приходять до висновку, що після запровадження "Учреждений..." створювалася ілюзія, нібито місцеве управління перебуває в руках цього стану, але насправді станова організація ставала, по суті, частиною державного бюрократичного апарату. Тому незалежність місцевих органів влади була уявною, а обрані дворяни та городяни ставали просто урядовцями, які впроваджували на місцях політику центру. З іншого боку, оцінюючи наслідки реформи, він стверджує, що саме Катерина II зробила імперію унітарною державою, що дозволило їй проіснувати тривалий час. Перерозподіл влади між центром та регіонами забезпечив інтегрування місцевої еліти у владні структури Російської імперії. Розробляючи теоретичні аспекти абсолютизму та станів, О.Б. Каменський переконаний, що російська влада була зацікавлена в тому, щоб її підданих судили за одними й тими ж законами, а сама судова система ставала незалежною від адміністрації [32].

О.А. Омельченко [33] приходять до висновку, що саме створення нової системи місцевої юстиції визначило ліквідацію в подальшому колишньої колегіальної системи [33, с. 303]. Автор зауважив розділення судів та адміністрації, а надане губернаторам право нагляду й остаточного утвердження вироків у кримінальних справах на керованій ними території вважав делегованими монархом повноваженнями. Аналізуючи склад судів після реформи 1775 р. О.А. Омельченко висунув тезу про підконтрольність суддівського корпусу владі. Окрім цього він ставив під сумнів і становище судів та критикував незавершеність повноважень нижчих судів, адже в разі важких звинувачень у кримінальному злочині справа обов'язково проходила ще 3 інстанції [33, с. 307-308].

Т.Л. Мігунова [34] детально проаналізувала теоретичні аспекти проведення судової реформи та визначила, що створена система чітко відповідала "малим" наказам, представленим депутатами від різних станів у Законодавчу комісію. Авторка вважає, що на повітовому рівні імператриця спробувала якщо не ліквідувати, то пом'якшити жорсткі станові перегородки, а на губернському – протиставила станові суди безстановим через запровадження цивільної та кримінальної палати, а також совісного суду. Запровадження останньої установи свідчило про спробу Катерини II вийти за межі станових судів та створити деяку подібність усестанового правосуддя. Указано також на незавершеність спроб відділити судову владу від адміністративної.

Аналіз змін у судовій владі Катериною II дозволив Є.В. Алексєєвій зробити висновок, що "Учреждения..." багато в чому свідчать про спробу перебудувати російську дійсність на західноєвропейський манер. Позитивно сприймається спроба запровадити совісні суди, доступні для вихідців з усіх прошарків населення, де поєднувалися низка принципів англійського Канцелярського суду та деякі положення *habeas corpus*. Авторка вважає, що російське суспільство не було готове прийняти ідею всестановості, запозичену з європейського законодавства. Дворяни та іменні громадяни на вибори не з'являлися й у міських думах участі не брали [35, с. 142-144].

Л.Ф. Пісарькова, провідний науковий співробітник Інституту російської історії РАН, на основі максимального залучення всього комплексу законодавчих, архівних та наукових джерел досліджувала становлення бюрократичної системи імперії. Хоча хронологічно її дослідження охоплює XVIII ст., але низка висновків про систему влади не втратили свого значення і для першої половини XIX ст. [36] З'ясовуючи умови служби канцелярських службовців, автор зупиняється на їхній незадовільній роботі (зокрема й у судах). Однією з причин був постійний дефіцит канцеляристів, і тому адміністрація збільшувала навантаження на наявний склад.

Окрім цього, знизився й соціальний статус канцеляриста, його освітній рівень, передусім у повітах [36, с. 470-472].

Досліджуючи форми нагляду за діяльністю адміністрації, авторка робить висновки, що "Учреждения..." значно посилили інститут прокуратури, хоча його статус і залишався нижчим від тих, за ким вони наглядали. Л. Пісарькова вказує, що посада намісника, відповідального перед імператрицею, створила таку модель управління, коли верховна влада взяла на себе функції управління й нагляду, забезпечуючи їх виконання не через установи, а через вузьке коло осіб, наділених особливою довірою. У таких умовах ствердити всюди законність і "правду" було неможливо [36, с. 476-478]. Загалом позитивним дослідниця вважає збільшення кількості установ, розділення управління за галузями та залучення виборних від станів. Проте влада зіткнулася з гострим дефіцитом кадрів, а звідси – їхня некомпетентність, яка пояснювалася низькими окладами. Вищі посади обіймали колишні військові, а знавцями справи були секретарі та канцелярські службовці. Незабезпеченість чиновників була виправданням для зловживань і хабарництва. Відсутня ефективна система нагляду за місцевою адміністрацією. Ліквідація Катериною II центральних установ сприяла ослабленню державної єдності [36, с. 478-480].

Аналізуючи кардинальні зміни Павла I, автор робить висновок, що судова система втратила становий та значною мірою виборний характер. Водночас імператор відновив в окраїнних губерніях привілеї та колишні особливості в організації судової влади. Його мета була в посиленні централізації та подальшій бюрократизації правління. Тому вжиті Павлом I заходи усовували недоліки реформи 1775 р. [36, с. 498, 501, 527]

Правління Катерини II та питання функціонування судової влади наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. викликає жваве зацікавлення західноєвропейських істориків. Насамперед слід відзначити фундаментальну монографію англійської дослідниці Ісабель де Мадаріаги [37], написану 1982 р. на основі багатого комплексу доступних їй джерел. Указуючи на причини реформування 1775 р., авторка, в основному, погоджується з радянською історіографією, що Пугачовський бунт виявив недоліки системи місцевого управління, на які вказувало дворянство під час діяльності Законодавчої комісії. Охарактеризувавши основні складові судових змін, Ісабель де Мадаріага аналізує людський фактор, який раніше не привертав уваги дослідників. Найбільшу проблему тогочасної Росії складав брак кваліфікованих професійних кадрів. Саме тому імператриця намагалася залучити до нової адміністрації найздібніших. Але зробити це повною мірою їй не вдалося. Негативом у політиці Катерини II авторка вважає зникнення твердої межі між адміністративною та судовою владою.

Американський історик Річард Вортман [38] на основі максимального залучення архівних матеріалів РДІА вважає, що в першій половині XIX ст. негативне становище інститутів судової влади було пов'язане з недостатнім фінансуванням та браком кадрів (за період з 1775 р. населення майже подвоїлося), яких у Росії було в 10 разів менше, ніж у Франції. Бюрократичні ж кадри, які отримали освіту у вищих навчальних закладах при Миколі I та впровадилися в систему юстиції, склали персонал судової влади на місцях. Цілий комплекс цих причин призводив до того, що суди були в жахливому стані й, відповідно, критикувалися всією освіченою громадськістю. Р. Вортман спробував наблизити реальну картину вказавши, що суд захищав владу, інтереси та престиж адміністрації, а не населення. Поліція, підзвітна губернаторам, відіграла важливу роль у судових справах, а земський справник, який не мав юридичної освіти, залежав від дворянства, оскільки ним обирався, та свого керівництва. Підсудні не мали права на юридичний захист, а право на апеляцію наставало лише тоді, коли покарання приводилося у виконання. Ускладнювали судочинство й запутаність та негнучкість інквізиційного процесу. Що ж до ставлення центральної влади, то Микола I вважав, що за наявності чиновників із солідною

освітою та моральним достоїнством, які працюють під посиленням наглядом із центру, урядові установи будуть діяти законно [38, с. 404-411].

Шведський учений Е. Аннерс, оцінюючи російське право першої половини XIX ст., вважає, що кримінальний закон, який був включений до Кодексу 1832 р., заснований на застарілих джерелах. Сам процес був інквізиційний, а звинувачений не мав права на захист. Попереднє ж слідство могло тягнутися роками. Крім цього, організація суду була досить безладною, судді страшилися невдоволення адміністрації. Особливе невдоволення, на думку дослідника, викликало те, що губернатор мав велику владу над судом [39, с. 358-359].

Джейн Бьорбенк [40], професор історії Гарвардського університету, вважає, що типovu для імперського законодавства диференціацію систем правосуддя можна розглядати як спосіб установити зв'язок між державою і простими людьми, тоді як спроби стандартизувати різноманітні суди імперії мали антидемократичні наслідки для її підданих та, врешті-решт, для всього політичного устрою. Досліджуючи проблеми забезпечення державою правосуддя, авторка вважає, що інкорпорація місцевих "звичаїв" в імперське законодавство була своєрідною угодою: імперія підтримувала місцеві суди в обмін на сплату населенням податків. Що ж до першої половини XIX ст., то результативним виступає кодифікація та публікація Зводу законів, створення Міністерства юстиції й перегляд повноважень Сенату, що дозволило впорядкувати механізми судового нагляду.

Що ж до української історіографії, то вивчалися суди Гетьманщини [41], за часів входження української людності до Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, але судова влада першої половини XIX ст. є найменш вивченою.

Таким чином, якщо спробувати підсумувати результати історіографічного аналізу, то можна констатувати, що в науковій літературі було з'ясовано, що Катерина II створила **станову** мережу установ відповідно до законодавчого акту "Учреждений для управления губерний Всероссийской империи". Дослідники встановили, що кадрове забезпечення судів здійснювалося з поєднанням призначуваного та виборного принципів. Водночас спроба Катерини II відділити судову владу від адміністративної провалилася. Визначено, що закон був покладений в основу діяльності судової влади.

З іншого боку, науковцям не вдалося з'ясувати судових практик, а їхні дослідження якщо й здійснювалися, то здебільшого лише для того, щоб ілюструвати вади діючої системи: корупцію, тяганину, некомпетентність тощо. Значно менше уваги зверталось на питання реалізації станового суду на практиці. Досить складно простежити, які з положень реформи 1775 р. були впроваджені в повсякденну практику судів та яких змін вони зазнавали за наступних імператорів (до 1864 р.) Особливу увагу заслуговують територіальні особливості судової системи, адже населення Лівобережжя та Правобережжя мали іншу судову систему до запровадження "Учреждений...", ніж у власне російських губерніях, тому актуально на підставі передусім архівних матеріалів визначити основні засади функціонування судів. Недослідженим залишається питання ефективності судової системи на українських територіях і наскільки люди різних станів відчували себе захищеними в повсякденному житті. Чи ставили судді перед собою завдання лише покарати чи, можливо, виправити підсудних, якими були вироки судових практик? Цікавим видається завдання дослідити соціальний та етнічний склад членів суду і чи впливало це на вироки? Яким був освітній рівень суддів та засідателів, хто висувався на ці посади – добровольці, які хотіли покращити життя людей, пройдисвіти, які хотіли нажитися на людських бідах, чи особи, обрані під тиском влади, які сприймали свою діяльність як важку повинність? Окремо варто було б дослідити процедуру виборів та можливі конфлікти між угрупованнями й кандидатами та ставлення влади до виборів і кандидатів.

Недослідженими є взаємовідносини влади та суддів із засідателями – яким був механізм контролю і чи він був за діяльністю судів на початковому рівні, чи лише через контроль губернатора за вироками, чи були випадки незгоди з діями

адміністрації і якими були наслідки цього. Якщо говорити про дворянський суд, то на Правобережжі практично все дворянство було поляками, а в містах та містечках переважали євреї.

Саме відповівши на ці питання (хоча під час розробки теми, однозначно, виникнуть і інші), можна зробити висновки, чи насправді панувала законність у судах, яким був рівень злочинності, чи були судді об'єктивними у винесенні вироків, чи влада реально втручалася в суди тощо? Установивши це, ми з'ясуємо справжнє становище в судах, а не суб'єктивне, визначене вищезгаданими соціальними "замовленнями".

Список використаних джерел та літератури

1. Кавелин К. Основные начала русского судопроизводства и гражданского судопроизводства в период времени от Уложения до Учреждения о губерниях / К. Кавелин. – М., 1844. – 191 с.
2. Дмитриев Ф. История судебных инстанций и гражданского апелляционного судопроизводства от Судебника до Учреждения о губерниях / Ф. Дмитриев. – М., 1859. – 580 с.
3. Градовский А. Высшая администрация России XVIII ст. и генерал-прокуроры / А. Градовский. – СПб., 1866. – 303 с.
4. Градовский А. Исторический очерк учреждения генерал-губернаторств в России / А. Градовский // Политика, история и администрация. Критические и политические статьи. – СПб., М., 1871. – С. 415-449.
5. Градовский А. Начала русского государственного права. Том III. Органы местного управления / А. Градовский. – СПб., 1883. – 384 с.
6. Джанишев Г.А. Основы судебной реформы (К 25-ти летию нового суда). Историко-юридические этюды / Г.А. Джанишев. – М., 1891. – 393 с.
7. Див., наприклад: Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права / М.Ф. Владимирский-Буданов. – Изд. 2-е, с дополнениями. – СПб., К.: Издание книгопродавца Н.Я. Оглоблина, 1888. – 542 с.; Троцина К. Историческое развитие судопроизводства в России от времен Великого Князя Иоанна III до наших дней / К. Троцина. – К.: В университетской типографии, 1847. – 353 с.; Его же. История судебных учреждений в России / К. Троцина. – СПб.: Тип. Эдуарда Веймара, 1851. – 388 с.; Вицын А. Очерк управления России от Петра Великого до издания Общего учреждения министерств / А. Вицын. – Казань, 1855. – 299 с.; Андреевский И. Русское государственное право / И. Андреевский. – М., 1866. – 506 с.; Латкин В.Н. Учебник истории русского права периода империи (XVIII и XIX ст.) / В.Н. Латкин. – СПб.: Типография Монтвида, 1909. – 651 с. та ін.
8. Беляев И.А. Лекции по истории русского законодательства / И.А. Беляев. – М.: Типо-Лит. С. А. Петровецкого и Н. П. Панина, 1879. – 728 с.
9. Самоквасов Д.Я. История русского права / Д.Я. Самоквасов. – М., 1906. – 595 с.
10. Дитятин И.И. Устройство и управление городов России / И.И. Дитятин. – Т. 1. – СПб.: Тип. М.М. Меркульева, 1875. – 508 с.
11. Лаппо-Данилевский А. Собрание и свод законов Российской империи, составленные в царствование императрицы Екатерины II / А. Лаппо-Данилевский. – СПб., 1898. – 144 с.
12. Гессен И.В. Судебная реформа / И.В. Гессен. – СПб.: Типолиитография Ф. Вайсберга и П. Гершунина, Екатерининский кан., №71-6., 1905. – 267 с.
13. Блинов И. Губернаторы. Историко-юридический очерк / И. Блинов. – СПб., 1905. – 450 с.
14. Корф С.А. Дворянство и его сословное управление за столетие 1762-1855 годов / С.А. Корф. – СПб., 1906. – 728 с.
15. Пергамент М.Я., Нольде А.Э. Обзорение исторических сведений о составлении Свода местных законов Западных губерний / М.Я. Пергамент, А.Э. Нольде. – СПб., 1910. – 63 с.

16. Григорьев В. А. Реформа местного управления при Екатерине II / В.А. Григорьев. – СПб., 1910. – 396 с.
17. Готье Ю. История областного управления в России от Петра I до Екатерины II / Ю. Готье. – Т. II. – М.-Л.: Издательство Академии Наук СССР, 1941 – 304 с.
18. Емельянова И.А. Высшие органы государственной власти и управления России в дореформенный период / И.А. Емельянова. – Казань, 1962. – 46 с.
19. Павлова-Сильванская М.П. Социальная сущность областной реформы Екатерины II / М.П. Павлова-Сильванская // Абсолютизм в России (XVII – XVIII вв.): Сб. статей / Под ред. Н.М. Дружинина и др. – М.: Наука, 1964. – С. 460-491.
20. Дубровіна А.Б. Суспільний лад, механізм управління та право України в період розкладу феодально-кріпосницької системи і зростання капіталістичних відносин (перша половина XIX ст.) / А.Б. Дубровіна. – К.: КДУ, 1966. – 111 с.
21. Ефремова Н.Н. Министерство юстиции Российской империи. 1802-1917. (Историко-правовое исследование) / Н.Н. Ефремова. – М.: Издательство "Наука", 1983. – 152 с.
22. Ерошкин Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н.П. Ерошкин. – Москва, 1983. – 352 с.
23. Коротких М.Г. Самодержавие и судебная реформа 1864 г. в России / М.Г. Коротких. – Воронеж, 1989. – 183 с.
24. Чистяков О.И. Введение. 1775 г., ноября 7. Учреждения для управления губерний / О.И. Чистяков // Российское законодательство X – XX веков: В 9 т. / Под ред. Е.И. Индова. – т. 5. – М.: Юридическая литература, 1987. – С. 159-161.
25. Ефремова Н.Н. Судебное устройство России в XVIII- первой половине XIX в.: Историко-правовое исследование / Н.Н. Ефремова. – М., 1993. – 192 с.
26. Морякова О.В. Система местного управления России при Николае I / О.В. Морякова. – Москва: Издательство Московского университета, 1998. – 272 с.
27. Раскин Д.И. Предисловие / Д.И. Раскин // Высшие и центральные государственные учреждения России. 1801 – 1917 гг. Т. 1. Высшие государственные учреждения. – Санкт-Петербург: Наука, 1998. – С. 5-15.
28. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.) / Б.Н. Миронов. – В 2 т. – СПб.: Изд-во "Дмитрий Булганин", 1999.
29. Там же. – Т. 2. – 567 с.
30. Каменский А.Б. От Петра I до Павла I: реформы в России XVIII века (опыт целостного анализа) / А.Б. Каменский. – М.: РГГУ, 2001. – 575 с.
31. Каменский А.Б. Элиты Российской империи и механизмы административного управления / А.Б. Каменский // Российская империя в сравнительной перспективе. Сборник статей. Под ред. А.И. Миллера. – М.: Новое издательство, 2004. – С. 115-139.
32. Каменский А.Б. "Царство разума" и "еврейский вопрос": Как Екатерина Вторая вводила черту оседлости в Российской империи / А.Б. Каменский / доступно за: <http://www.ekaterina2.com/entry/kamenski/index.php>.
33. Омельченко О.А. Монархия просвещенного абсолютизма в России (Политическая доктрина – Правовая политика – Государственные реформы): дис. на соискание ученой степени доктора юридических наук / О.А. Омельченко. – М., 2001. – 388 с.
34. Мигунова Т.Л. Административно-судебная и правовая реформы Екатерины Великой (историко-правовой аспект): Автореферат диссертации ... доктора юридических наук / Т.Л. Мигунова. – Владимир, 2008. – 50 с.; Право, администрация и суд в реформах Екатерины Великой. Монография / Т.Л. Мигунова. – СПб.: Издательство РГПУ им. А.И. Герцена, 2002. – 412 с.
35. Алексеева Е.В. Диффузия европейских инноваций в России (XVIII – начало XX в.) / Е.В. Алексеева. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 368 с.
36. Писарькова Л.Ф. Государственное управление в России с конца XVII до конца XVIII века: Эволюция бюрократической системы / Л.Ф. Писарькова. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 743 с.
37. Мадариага Исабель де. Россия в эпоху Екатерины Великой / Пер. с английского Н.Л. Лужецкой / И. де Мадариага. – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 976 с.

38. Уортман Р.С. Властители и судии: Развитие правового сознания в императорской России / Авторизов. перевод с английского М.Д. Долбилова при участии Ф.Л. Севастьянова / Р.С. Уортман. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 520 с.
39. Аннерс Э. История европейского права / Э. Аннерс. – М.: Наука, 1994. – 397 с.
40. Бербэнк Дж. Местные суды, имперское право и гражданство в России / Дж. Бербэнк // Российская империя в сравнительной перспективе. Сборник статей / Под ред. А.И. Миллера. – Москва: Новое издательство, 2004. – С. 320-358.
41. Див., наприклад: Миллер Д.П. Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии. Суды земские, городские и подкоморские в XVIII в. / Д.П. Миллер. – Харьков, 1895. – 324 с.; Слабченко М.Е. Опыты по истории права Малороссии XVII и XVIII вв. / М.Е. Слабченко. – Одесса: Типограф. Акцион. Южно-Рус. О-ва Печатного дела, 1911. – 293 с.; Черкасський І. Судові реформи гетьмана Гр. К.Г. Розумовського / І. Черкасський // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія. / В 2 т. – К., 1927. – Т. 1. – С. 760-778.; Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко. – К., 1928. – Т.1. – 147 с.; Окиншевич Л. Центральні установи України-гетьманщини XVII – XVIII вв. / Л. Окиншевич. – Ч. 1-2. – К., 1929, 1930; Пашук А.Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII – XVIII ст. (1648 – 1782) / А.Й. Пашук. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1967 – 295 с.; Щербина П.Ф. Судебная реформа 1864 г. на Правобережной Украине / П.Ф. Щербина. – Львов: Выща школа, 1974. – 190 с.; Падох Я. Грунтове судочинство на Лівобережній Україні у другій половині XVII – XVIII столітті / Я. Падох. – Львів, 1994. – 189 с.; Гуржій О.І. Право в Українській козацькій державі (друга половина XVII – XVIII ст.) / О.І. Гуржій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1994. – 48 с.; Сиза Н. Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини / Н. Сиза. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2000. – 120 с.; Заруба В.М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648 – 1782 рр. / В.М. Заруба. – Д.: Ліра ЛТД, 2007. – 380 с. та ін.

SUMMARY

In the article the review of estimations of domestic and foreign historians and researchers of right is done through question of functioning of department judicial of the Russian empire of the first half of XIX century/

Keywords: *historiography review, Russian empire, department judicial, state school, soviet historiography, modern foreign historiography.*

АННОТАЦИЯ

В статье сделан обзор оценок отечественных и зарубежных историков и исследователей права по вопросу функционирования судебной власти Российской империи первой половины XIX ст.

Ключевые слова: *историографический обзор, Российская империя, судебная власть, государственная школа, советская историография, современная зарубежная историография.*